

TANULMÁNYOK

TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ

SZINÁN NAGYVEZÉR TERVEI 1593—94-BEN

Jelen dolgozat azzal a korántsem egyszerű problémával foglalkozik, hogy milyen célok elérése érdekében indította meg a Porta 1593-ban a hosszú, vagy tizenötéves jelzővel megkülönböztetett háborút. Mindenekelőtt szólnunk kell, a teljesség igénye nélkül, az iszlám jog háborúra vonatkozó főbb téziseiről. E jogfelfogás ugyanis meghatározta a török birodalom vezetőinek gondolkodásmódját, így e mentalitás feltérképezése elkerülhetetlenül szükséges a háborús célok meghatározásakor.¹

Az iszlám jogfelfogás kétféle területet különített el: az iszlám területet (dār al-Islām) és az ún. háború területét (dār al-harb). Az előbbi fogalom általában azt a területet jelentette, ahol az iszlám vallás törvényeit betartották, s a másvalásúak muszlim fennhatóság alatt éltek.² A XVI. században azonban az iszlám terület fogalmának további körülhatárolására volt szükség; nyilvánvaló ugyanis, hogy a Porta által eretneknek minősített Szafavida birodalom bizonyos értelemben szintén ellenséges területnek számított. A háború területe — más kifejezéssel az ellenséges terület — eredetileg olyan fogalom volt, amely megkülönböztetés nélkül magában foglalta azokat az országokat, ahol nem az iszlám törvényei szerint éltek. Az elnevezés arra utalt, hogy az iszlámot fel nem vevő, azt elutasító országok ellen háborút viseltek abból a célból, hogy az iszlám terület, illetve birodalom részévé tegyék őket. Az iszlám jogfelfogás a világ említett megoszlását ideiglenesnek vélte és távolabbi perspektívaként egy iszlám világállam létrehozását tartotta szem előtt.³

Az iszlám hódítás elakadása, a szükségszerű kompromisszumok eredményeképpen egy harmadik típusú területet is elismert az arab jogtudomány, az ún. szerződés területét, országát (dār al-'ahd). Az e típusba tartozó ország kollektíve fizetett adót, amelynek nagyságát szerződés ('ahd) határozta meg, s voltaképpen a vazallusi státus jelképe volt. A vazallus fejedelmeknek adott ahdnámékban más feltételek is szerepelhettek (a szultán ellenségeivel szembeni fellépés, túsok küldése, a muszlim sereg élelmezése stb.).⁴ A vazallusi státus előnye elsősorban abban rejlett, hogy mentességet biztosított a szultáni seregek támadásaival szemben, ugyanakkor könnyen az iszlám birodalom részévé válhatott újabb török támadás esetén. A török expanzió általában két fázisban ment végbe; előbb

¹ Az iszlám jogfelfogásra l. *Khadduri, M.*: War and Peace in the Law of Islam. Baltimore, 1955.

² A dar al-Islam fogalmára l. *Khadduri, M.*: i. m. 52—53., 64., 143—145., 155—156. o.; *Encyclopaedia of Islam*. (a továbbiakban — *EI*) II. vol. ed. by *H. A. R. Gibb, J. H. Kramers*. London, 1965. 127. o. (a címszót *Abel, A.* írta)

³ A dar al-harb-ra l. *Khadduri, M.*: i. m. 52—53., 64., 144., 156., 170. o.; *EI* II. vol. 126. o.) (*Abel, A.* írta); az iszlám világállam tervére l. *Khadduri, M.*: i. m. 45—47., 51., 64., 141. o.

⁴ A dar al-'ahd-ra l. *EI* II. vol. 116. o. (*Inalcik, Halil* írta); a vele egyenértékű „béke területe” (dar al-sulh) fogalomra l. *Khadduri, M.*: i. m. 144—145. o.; *EI* II. vol. 131. o. (*Macdonald, D. B.* és *Abel, A.* írta)

vazallus állam (vagy több ilyen állam), majd iszlám terület lett a korábban önálló állam.⁵ A belpolitikai autonómiát teljes függőség váltotta fel, bevezették a török közigazgatási rendszert és birtokstruktúrát.

Az oszmán birodalom az arab Hanafi iskola nézeteit vette át, amely a vazallus államot az iszlám birodalom szerves részeként fogta fel, nem pedig egy közbülső státusként. Ennek megfelelően a szerződés bárminő megszegését lázadásnak tekintette a Porta, a korábbi vazallust pedig ellenséges állammak, amely ellen háborút kell indítani és iszlám tartománnyá tenni.⁶

Meg kell említenünk, hogy a tartósan vazallus helyzetben levő országok (Erdély, Havasalföld, Moldva, a krími tatár kánság) az oszmán birodalom peremvidékén helyezkedtek el, s Lengyelország, valamint Oroszország felé mintegy ütközőállamokként funkcionáltak.⁷ A királyi Magyarország is vazallusnak számított a Porta szemében, hiszen 1547 óta évi 30 ezer dukátot fizetett érte a mindenkori Habsburg uralkodó. Török szempontból Magyarország Szulejmán 1526-os győzelme óta az iszlám birodalomhoz tartozott, és 1541 (illetve 1547) után három részből állt; a két vazallus államból (Erdély, királyi Magyarország) és a budai vilájtéből (a de facto iszlám területből).⁸

A két vazallus között természetesen lényeges különbségek is voltak. Erdély külpolitikai szempontból függött a török birodalomtól, uralkodójának a szultáni jóváhagyást is el kellett nyernie. Ráadásul, egy keskeny sávot leszámítva, iszlám terület vette körül. A királyi Magyarországot viszont a törökkel ellenséges terület övezte nyugat és észak felől, ugyanakkor az uralkodó Habsburg-dinasztiát egyik fő ellenségének tekintette a szultán az iszlám világállam kialakításáért folytatott harcában. Ezenkívül a magyarországi uralom megtartásához és a további közép-európai hódításhoz nélkülözhetetlenül fontos, stratégiai jelentőségű Duna-menti területek egy része is a királyi Magyarországon volt.⁹ Mindez logikusan magyarázza azt a kettős tendenciát, hogy a Porta egyrészt iszlám tartománnyá akarta tenni a királyi Magyarországot, másrészt viszont fellépett a vazallus státus felbontására irányuló Habsburg-törekvések ellen.

A tizenöt éves háború kitörésének több tényezőjével találkozunk a szakirodalomban. A marxista történettudomány azt hangsúlyozta, hogy a birodalom a belső válság levezetése céljából indította meg az új háborút.¹⁰ Válságról valóban beszélhetünk az 1580-as évektől; a török birodalomba is eljutó „árforradalom” pénzügyi válságot, inflációt eredményezett, összefüggésben az elhúzódó perzsa háború (1578—1590) költségeivel.¹¹ Ugyanakkor nagymértékben megnövekedett a zsoldos katonaság (janicsárok, Porta szpáhijai) létszáma, s ennek megfelelően

⁵ A szakaszos hódítási sémára l. *Nalcić, Halil*: Ottoman Methods of Conquest. *Studia Islamica* 1954. 103—129. o.; *Üb.*: *EI* II. vol. 126. o. (dar al-ahd című); *Biegan, Nicolas Hendrik*: The Turco—Ragusan Relationship According to the Firmans of Murad III. (1575—1595) Mouton, Haque. 1967. 31. o.; *Rácz Gyula*: A Zsigmond-kori Magyarország és a török veszély (1393—1437). *Hadtörténelmi Közlemények* 1973. 3. sz. 410. o.

⁶ A Hanafi iskolára l. *Khadduri, M.*: i. m. 29. o.; uralkodó szerepére az oszmán birodalomban *Üb.*: i. m. 271. o.; valamint *EI* II. vol. 116. o. (*Nalcić, Halil* írta)

⁷ *Kortepeter, C. Max*: Ottoman Imperialism During the Reformation. Europe and the Caucasus. New York, 1972. 2. o.; *Szakály Ferenc*: A mohácsi csata. Sorsdöntő történelmi napok. Budapest (a továbbiakban — Bp.), 1975. 121. o.; *Hegyi Klára*: A törökök berendezkedése meghódított országokban. *Történelmi Szemle* 1981/3. 400—403. o.

⁸ *Sugar, Peter F.*: Southeastern Europe under Ottoman Rule 1354—1804. University of Washington Press, Seattle—London, 1977. 70—71. o.

⁹ *Szakály Ferenc*: i. m. 121. o.

¹⁰ *Molnár Erik* (szerk.): Magyarország története. I. Bp., 1964. 214. o. (*Várkonyi Ágnes* írta); *H. Balázs Éva—Makkai László* (szerk.): Magyarország története 1526—1790. A késő feudalizmus korszaka. Egyetemi tankönyv. Bp. 1972. 134. o. (*Sinkovics István* írta); *Nagy László*: A végvári diésőség nyomában. Bp., 1978. 87. o.; *Üb.*: Boeckai István a hadak élén. Bp., 1981. 36—37. o.

¹¹ Az árforradalomra és a török pénzügyi válságra l. *Barkan, Ömer Lutfi*: The Price Revolution of the Sixteenth Century: A Turning Point in the Economic History of the Near East. *International Journal of Middle East Studies* 6 (1975) 3—28. o.; *Olson, Robert W.*: The Sixteenth Century „Price Revolution” and its Effect on the Ottoman-Safavid Relations. *Acta Orientalia (Societates Orientales Danica, Norvegica, Svecica)* XXXVII. (1976) 45—55. o.; l. még továbbá *Tóth Sándor László*: A török birodalom válsága, külpolitikája és stratégiája 1568 és 1606 között. (disszertáció) Szeged, 1981. 34—57. o.

a kiadások is tetemesen emelkedtek.¹² A súlyos deficittel küszködő Porta nem tudta fedezni a költségeket, ezért a fizetetlen csapatok között több felkelés is kitört (1589, 1592).¹³ Inalcik véleménye szerint a háború kitörését az is motiválta, hogy megszabadítsák Isztambult a lázongó csapatoktól oly módon, hogy hadjárata küldik őket.¹⁴ Belső válságról, mint a háború okáról csak annyiban beszélhetünk, amennyiben a pénzügyi válság áttételes hatásait emeljük ki, első sorban a portai zsoldosság vonatkozásában. Ezek számára a háború zsákmányt jelenthetett, a Porta számára pedig azt a lehetőséget kínálta, hogy határain túl, az ellenséges terület lakosságával tartassa el őket.¹⁵ A belső válság tehát katalizátorként gyorsíthatta a háború kitörését, de a potenciális ellenfél kiválasztásában más tényezők játszottak szerepet. A Portát nemigen érdekelte a háborúval szerezhető hadisarc, hiszen ez a hadikiadásokat sem fedezhette volna. Erre utal Szinán nagyvezérnek az a kijelentése, amelyet Barton angol követ előtt tett 1593 júliusában, hogy csak akkor hajlandó békét kötni a német-római császárral, ha az teljesíti területi követeléseit, különben hiába ajánl fel akár harminc adót (ti. az évi adó harmincszorosát) is.¹⁶

A szakirodalomban fontos tényezőként szerepel az a határ menti feszültség, amely bármikor felidézhetette a háborút.¹⁷ Ennek egyik fő oka, a határ menti állapotok rendezetlensége, kuszasága volt, amelyen egyetlen békekötés sem tudott változtatni. Az állandó portyázások, egymás területére való kölcsönös beütések egyrészt a végvári rendszer elkerülhetetlen funkcionálásából adódtak. Mindkét fél arra törekedett ugyanis, hogy az aktív védelem segítségével lehetőleg távol tartsa ellenfelét saját területétől, saját befolyását viszont kiterjessze az ellenség területén. Ugyanakkor mindkét végvári társadalom kitermelt magából egy olyan irreguláris harcmodorú réteget, amely számára a portyák fontos megélhetési forrást jelentettek. A török és a Habsburg kormányzat egyaránt képtelen volt megakadályozni a határ menti harcokat, hiába tiltakoztak egymásnál állandóan a fegyverszünet megsértése miatt, s hiába tiltották a békeszerződések a portyázó akciókat.¹⁸ A kisebb akciók felett mindkét fél szemet hunyt, Szinán budai pasa 1591-es levele szerint „aprólék csata lehetetlen hogy nem lenne.”¹⁹ A jelentősebb erőkkel végrehajtott portyák („derék csaták”) viszont alapján veszélyeztették az amúgyis ingavíz alapokon nyugvó békét („frigyet”).

A portyázásokkal szorosan összekapcsolódott az adózás, illetve adóztatás kérdése. A magyarországi kondominium egyik sajátossága, hogy az adózási határ nem esik egybe a végvárak alkotta határokkal (politikai határok), hanem a szemben álló végvári őrségek állandó portyázásaival, erőviszonyaik függvényében folytonosan változik.²⁰ Ennek megfelelően mindkét fél újabb és újabb fal-

12 Barkan, Ömer Lutfi: i. m. 20. o.; Inalcik, Halil: The Ottoman Empire. The Classical Age 1300—1600. London, 1973. 48., 83. o.; Sahillioglu, Halil: Sivil Year in the Ottoman Empire. In: Cook, M. A. (ed.): Studies in the Economic History of the Middle East (from the Rise of Islam to the Present Day) London, 1970. 230—252. o.

13 Parry, V. J.: The Ottoman Empire 1566—1617. In: The New Cambridge Modern History. vol. III. (ed. by Wernham, R. B.) Cambridge, 1968. 371. o.

14 Inalcik, Halil: The Ottoman Empire. 49. o.; Braudel, Fernand: The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II. (translated by Reynolds, Sian) vol. II. London, 1973. 1199. o.

15 A zsákmányszerzés szerepére a török háborúkban I. McNeill, William H.: Europe's Steppe Frontier 1500—1800. Chicago, 1964. 32. o.; Coles, Paul: The Ottoman Impact on Europe. London, 1968. 168., 170—171. o.; Hegyi Klára: Egy világbirodalom végvidékén. Magyar História. Bp., 1976. 24—25. o.

16 Brown, Horatio F. (ed.): Calendar of State Papers and Manuscripts Relating to English Affairs Existing in the Archives and Libraries of Venice. (a továbbiakban: Calendar of State Papers, Venetian) vol. IX. 1592—1603 London, 1897. 82—85. o.

17 Vaughan, Dorothy M.: Europe and the Turk: A Pattern of Alliances, 1350—1700. Liverpool, 1954. 181—182. o.; Inalcik, Halil: The Ottoman Empire. 42. o.; Shaw, Stanford J.: History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, vol. I. Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire, 1280—1808. Cambridge University Press, 1976. 184. o.; Parry, V. J.: i. m. 360. o.; Kortepeter, C. Max: i. m. 132., 217. o.

18 Bayerle, Gustav: Ottoman Diplomacy in Hungary. Letters from the Pashas of Buda (1590—1593). Indiana University, Bloomington, 1972. 4—5., 11. o.; Perjés Géza: Zrínyi Miklós és kora. Bp., 1965. 95—97. o.; Braudel, Fernand: i. m. 1196—1198. o.

19 Bayerle, Gustav: i. m. 89. o. 1591. május 12-i levél

20 A kondominiummal kapcsolatban újabban I. Szakály Ferenc: Magyar adóztatás a török hódoltságban. Bp., 1981.; Uő.: Magyar adóztatás a török hódoltságban. Valóság 1979/5. 23—37. o.

vak hódoltatására törekedett, amely miatt további viták és konfliktusok támadtak. A továbbiakban az 1590 és 1593 közti időszak török panaszait idézzük fel, a teljesség igénye nélkül.

Ferhád budai pasa 1590-ben levélben kérte meg Ernő főherceget, parancsolja meg a végbeli uraknak és kapitányoknak, hogy „az mely faluk ez ideig hódoltak voltak, ennek utána is készerítsenek bejönni szpáhiaikhoz, és adó-jukat igazán megadván.”²¹ Ferhád pasa itt voltaképpen azokat szerette volna kényszeríteni a török adóztatás jogosságának elismerésére, akik leginkább érdekelve voltak azt saját adóztatásukkal felcserélni. 1591-ben Szinán budai pasa levelében megvédte a füleki béget azzal a váddal szemben, hogy falvakat rabolt volna. A pasa szerint a füleki bég csak túszoikat szedte az adózni nem akaró faluból, hogy „inkább erőlkögyenek az hatalmas császárét meg adni.”²² Egy másik levélben kijelentette, hogy akik nincsenek beírva a defterbe, „azokat senki újonnan való hódolásra nem készeríti”, de „az fölségtök alat(t) való kapitánok ide oly falukot városokat hódolatnak kik ez ideig oda adót nem attak.”²³ A pasa májusi levelének tanúbizonysága szerint Mátyás főherceg kiadta azt a parancsot a falvakkal kapcsolatban, hogy „Sziget vár vételétől fogván, az kik hatalmas császár Regestomában be voltak írván, azok be jöjjenek (ti. adózanak a töröknek) csak újonnan ne hódoltassák őket, az kik eddig hódolatlanok voltak.”²⁴ Ez utóbbi passzus arról tanúskodik, hogy a budai pasa állításával **ellentétben a török is hódoltatott falvakat.** A végvári kapitányok szerepére a hódoltatásban igen jellemző adalék lehet a budai pasa júliusi levele, amelyben azt panaszolja el, hogy a kállói kapitány „karóval fenyegeti az szegénségöt mikor be akarnak jöni szpáhiaikhoz.”²⁵ Így jártak a szentmihályiak, de a tardosiaknak is megtiltotta Pálffy Miklós, hogy Esztergomban elvégezzék az úrdolgát (robotot).²⁶ A budai pasa 75 falu nevét sorolta fel az esztergomi szandzsákból, amelyek megtagadták a töröknek való adózást. A török vezér arra kérte Ernő főherceget, hogy a kapitányok segítségével kényszerítse adózásra a falvakat, hogy „az mi kegyes urunk fejedelmünk és római császár ő fölsége között való frigy” megmaradjon.²⁷ 1593 elején a budai pasa újból tiltakozott amiatt, hogy a falvak nem adóznak és hozzátette, hogy „ha be nem jönek az faluk, jó nem követkőzik belőle, sőt az kétt császár közöt(t) idegönségnek jelének láttatik.”²⁸

A felsorolt példák, a forrás jellegéből következően, elsősorban a magyar hódoltatási tevékenységet tükrözik. A végvárak mögötti, ellenséges területen végzett hódoltatás azonban kölcsönös volt; egyáltalán nem biztos, hogy a magyar végvári vitézek hódoltató akciói akár intenzitásban, hatékonyságban, akár területi kiterjedést illetően felülmúlták volna a török portyákat.²⁹ Bizonyos az viszont, hogy az adózási szféra labilitása időnként feszültséget eredményezett a Habsburg és a török birodalom között. Ha ehhez kedvező külpolitikai helyzet is társult, a kondomínium felszámolására tett kísérletet a stratégiai kezdeményezést kezében tartó Porta.

Fontos tényező, tehát a háború kitörésében a török birodalom számára kedvező külpolitikai helyzet.³⁰ Ez jelenti egyrészt az oszmán birodalom ellenfelei-

21 *Bayerle, Gustav*: i. m. 61. o. Ferhád pasa 1590. július 7-i levele.

22 Uo. 78—79. o. Szinán pasa 1591. február 4-i levele

23 Uo. 82—83. o. Szinán pasa 1591. április 6-i levele

24 Uo. 89. o. Szinán pasa 1591. május 12-i levele

25 Uo. 96. o. Szinán pasa 1591. július 21-i levele

26 Uo. 96. o.

27 Uo. 128—130., 131—132. o.: 1591. október 24-i és 27-i levelek

28 Uo. 169. o. Mohamed pasa 1593. január 18-i levele

29 A magyar adóztatási tevékenységet a törökénél jelentősebbnek tartja *Bayerle, Gustav*: i. m. 11—12. o.; *Székely Ferenc*: Magyar adóztatás ... i. m. 10., 29., 472., 474—479. o.

30 *The Cambridge History of Islam*. I/A. Cambridge University Press, 1977. 340. o. (a vonatkozó részt *Inalcik, Halil* írta); *Nagy László*: A végvári ... i. m. 87. o.

nek (Spanyolország, Perzsia) lekötöttségét, másrészt semlegességét (Lengyelország). A perzsa háború utáni időszakban (1590—1593) három potenciális ellenfél kínálkozott: Lengyelország, Velence és a német-római császár. Velence esetében a háborús ürügy az volt, hogy Korfu szigetért nem fizetett adót, Lengyelországban pedig a trónörökkelés összefüggő belső zavarok kínáltak alkalmat a beavatkozásra.³¹ Ráadásul a Habsburg befolyás is egyre növekedett Lengyelországban, ami azt a veszélyt rejtette magában, hogy a lengyel trónra Habsburg főherceg kerül. A Habsburgok közép-kelet—európai térhódításának veszélyét a Porta is jól érzékelte. Egy 1592-ből származó török emlékirat szerint „a spanyol király és az osztrák császár összeházasítván lányaikat a lengyel királlyal és az erdélyi fejedelemmel, e négyes szövetség vesztére lehet a török birodalomnak.”³² Végül egyfajta politikai erőegyensúly alakult ki a Habsburgok és a török birodalom között a Lengyelország feletti befolyás tekintetében. A Habsburgok és Wasa Zsigmond lengyel király között ugyan dinasztikus házassági kapcsolat jött létre, de az elkövetkező tizenötéves háborúban Lengyelország megőrizte semlegességét.

A Porta a perzsákkal kötött béke után a Közép-Kelet—Európában tért hódító Habsburgok ellen lépett fel. A támadás színhelyéül végül nem Lengyelországot, hanem Magyarországot választották. E döntésben szerepet játszott az is, hogy a Porta attól tartott, a császár hadi erejét Lengyelországba küldi Miksa főherceg trónigényének támogatására.³³ Ilyen értelemben azt is mondhatjuk, hogy a német-római császár ellen a királyi Magyarországon keresztül intézett támadás diverziós célokat is szolgált. A Porta már 1591-ben Magyarország megtámadását tervezte, csak a lengyel válság miatt kényszerült arra, hogy 1591-ben a békét újabb nyolc évre meghosszabbítsa.³⁴

Az okok között, amelyek végül a tizenötéves háború kirobbanásához vezettek, fontos szerepet játszott az ún. tisztességes ajándék (valójában adó) késleltetéséből adódó politikai-diplomáciai feszültség is. Ennek összege 1547 óta 30 ezer dukát volt, de ezen kívül ajándékokat is kaptak a török méltóságok. Mindez már komolyabb összeget tett ki, de a török birodalom költségvetésének csak elenyésző hányadát fedezhette volna. A budai pasa 1593 júliusi levelében nyíltan meg is írta, hogy „az hatalmas császár arra az ajándékra nem szorult kencse számtalan vagyon, hanem az két hatalmas császár közöt(t) való barátság, és mind két fele az szegény kösségnek békével való meg maradása az oka.”³⁵ Az ajándék be nem küldése, késése állandóan szerepelt 1590 és 1593 között (de a korábbi időszakban is!) a budai pasák leveleiben. Az ajándék azért volt jelentős a Porta számára, mert annak jelképe volt, hogy a Habsburgok a királyi Magyarországot vazallusként birtokolják.³⁶ A terület vazallus státusa viszont csak addig áll fenn az iszlám jog szerint, amíg a szerződésben foglaltakat az alárendelt helyzetben levő fél teljesíti. Bonyolította a helyzetet, hogy a királyi Magyarországra vonatkozó szerződések (a drinápolyi béke és megújításai) nemcsak az ajándékot említették, hanem olyan pontokat is magukba foglaltak, mint a terület- és várfoglalások, portyázások kölcsönös tiltása, az elfoglalt várak visszaadása.³⁷ Ezeket

31 Az 1590 utáni török tervekre l. *Istvánffy Miklós*: Magyarország története 1490—1606. 2. kötet. Fordította *Vidovich György*. Debrecen, 1868. (a továbbiakban — *Istvánffy*) 658. o.; *The Cambridge History of Islam*. I/A 340. o.; a lengyel helyzetre 1590 után ld. *P. Gáspár Gabriella*: Az erdélyi fejedelmek törekvése a lengyel trónra. Debrecen, 1943. 17—23. o.; *Vaughan, Dorothy M.*: i. m. 179—180. o.; *Braudel, Fernand*: i. m. 1197—1198. o.

32 *Óváry Lipót*: A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának oklevélmásolatai. II. füzet. Bp., 1894. 222. o. 1083. sz.

33 Úo. 223. o. 1088. sz. A velencei követ 1593. május 18-i levele

34 Úo. 217—219. o. az 1590. október 18. és 27. november 10. és 1591. április 19-i levelek

35 *Bayerle, Gustav*: i. m. 179. o. az 1593. július 14-i levél

36 *Sugar, Peter F.*: i. m. 70. o.; *Szakály Ferenc*: Magyar adóztatás ... i. m. 48—49., 449—450. o.

37 *Bayerle, Gustav*: i. m. 3—4. o.; a drinápolyi béke szövegére l. *Sinkovics István* (szerk.): Magyar történeti szöveggyűjtemény II/1. 1526—1790. Bp., 1968. 140—152. o.

viszont, a kondominium fennállásából következően, mindkét fél folyamatosan és állandóan megszegte.

Az ajándék megküldése körülötti diplomáciai harc voltaképpen a szerződések betartása, illetve eltérő értelmezése folytán keletkezett ellentétből fakadt. Így Rudolf császár nem volt hajlandó addig elküldeni az ajándékot, amíg a boszniai pasa meg nem szünteti rablótámadásait.³⁸ 1592-ben, Hasszán pasa újabb horvátországi akciói után, azt követelte a császári udvar, hogy az elfoglalt várat (Bihács) adják vissza. A budai pasa válaszában azt írta, hogy „Bittyében Mecsitöt csináltak kiben az hatalmas császár egészségéért imádkoztak, azért az lehetetlen dolog hogy az vissza adassék.”³⁹ E válasz rávilágít arra a lényegi különbségre, amely a két felfogás között ténylegesen fennállt. A török koncepció szerint az iszlám terület (jelen esetben Bihács), bármilyen módon is lett azzá, nem változtatható vissza vazallus területté. A császári felfogás szerint viszont a boszniai pasa megszegte a szerződést, amelyben az is szerepel, hogy vissza kell adnia a békében elfoglalt várat.

Török részről természetesen az ajándék megküldését sürgették és csak ennek tulajdonítottak jelentőséget. A boszniai pasa portyázásait ugyanakkor mellékes jelentőségű, az ajándék elküldésétől teljesen független problémának tüntették fel. A budai pasák e szemlélet jegyében követelték az ajándék megküldését, s többször is utaltak arra, hogy a szultán csauszokat küldött Boszniába azzal a paranccsal, hogy a pasa szüntesse be támadásait.⁴⁰ Ebből a körülményből arra a logikus következtetésre jutott a szakirodalom, hogy Hasszán akcióinak célja az ajándék kikényszerítése volt,⁴¹ vagyis a diplomáciai eszközöket kiegészítették a katonai fenyegetés eszközeivel. A boszniai pasa horvátországi rablásai (1591 és 1593 között) tehát a Porta tudtával történtek, sőt talán hallgatólagos támogatásával. Ezt látszik bizonyítani az is, hogy a perzsákkal kötött béke után kezdődtek meg ezek az akciók. Céljukat azonban nem érték el, sőt tovább lassították az adó elküldésének amúgyis lassú és nehézkes mechanizmusát.

Szólnunk kell a frakcióharcok szerepéről is a háború kitörésében. A perzsa béke megkötését még Szinán nagyvezér végezte el, aki 1589 áprilisától 1591 augusztusáig volt másodízben nagyvezér.⁴² Ekkor merült fel először a német-római császár elleni háború terve, de a lengyel válság és más frakciók felülkerekedése miatt lekerült ez a kérdés a napirendről. Szinán pasát előbb Ferhád pasa, majd Sziávus pasa követte a nagyvezérségben.⁴³ 1593 januárjában a portai zsoldosok nyomására újból Szinán pasát nevezte ki nagyvezérré III. Murád szultán. A Szinán pasa köré tömörült háborús frakció egyértelműen követelte a Magyarország elleni háborút, míg a Ferhád pasa vezette ellenpárt ezt ellenezte, hivatkozva a háborús kimerülésre.⁴⁴ A háborús frakció felülkerekedése 1593 elején a háború esélyeit növelte. Szinán nagyvezér már február elején ultimátumhoz hasonló levelet küldött Rudolf császárnak, amelyben azzal fenyegetőzött, hogy ha két hónapon belül nem küldik el az ajándékot, megindítja a háborút.⁴⁵ A császári udvar viszont makacsul ragaszkodott ahhoz a feltételhez, hogy előbb a boszniai pasát tiltsa el a Porta a rablótámadásoktól. Hasszán pa-

38 Bayerle, *Gustav*: i. m. 113—114. o. az 1591. szeptember 11-i levél

39 Uo. 155. o. az 1592. szeptember 17-i levél.; I. még uo. 166. o. Mohamed budai pasa 1592. november 12-i levelében ezt írta: „az Horvát országban lőt(d) dolgoknak vissza adása felől semmi bizonyos szó nincsen.”

40 L. az előző jegyzetet.

41 *The Cambridge History of Islam*. 340. o.

42 *Kortepeter, C. Max*: i. m. 216., 248. o.; *Naima, Mustafa*: *Annals of the Turkish Empire (1591—1659)*. Translated by *Charles Fraser*. I. London, 1832. 1—4., 12—13. o.; *Braudel, Fernand*: i. m. 1198—1199. o.

43 L. az előző jegyzetet

44 *Istvánffy*: i. m. 658—660. o.; Id. még *Török történetírók III. 1566—1659. Pecsevi Ibrahim* tarikhjából. Fordította *Karácson Imre*. (a továbbiakban — *Pecsevi*) Bp., 1916. 95. o.; *Kortepeter, C. Max*: i. m. 217—218. o.

45 Szinán nagyvezér 1593. február 7-i levelére I. Hadtörténelmi Közlemények 1894. 393—394. o.; *Nagy László*: *A végvári ...* i. m. 87. o.

sa azonban 1593-as akciója alkalmával súlyos vereséget szenvedett a Sziszek felmentésére érkező császári csapatoktól. A június 22-i sziszeki vereség tekinthető annak a szikrának, amely a háború lappangó tüzét fellobbantotta. Kjátib Cselebi találó megjegyzése szerint a vereség „okot (ti. ürügyet) adott a magyarországi hadjáratra.”⁴⁶ A sziszeki vereség pusztán ürügy voltát bizonyítja az is, hogy a budai pasa szerint a hadjárat megindulásának oka az volt, hogy a szultán „az tisztességes ajándék és az fogoly Bégök enyit késvén”⁴⁷ megharagudott. Figyelemre méltó az is, hogy a török források egyértelműen Szinán nagyvezér ambícióinak tulajdonítják a háború kitörését, aki túl akarta szárnyalni vetélytársát, Ferhád pasát.⁴⁸ Kétségtelen tény, hogy egy sikeres háborúval Szinán megszilárdíthatta volna helyzetét mind a szultáni udvarban, mind pedig az őt támogató zsoldos csapatoknál. A nagyvezér tehát valamilyen ürüggyel mindenféleképpen megindította volna a háborút. Hasszán veresége csak arra volt jó, hogy mind a közvéleményt, mind a szultáni udvart meg tudta győzni a háború szükségességéről. Nem befolyásolta a nagyvezért szándékában az sem, hogy az angol követ közölte vele: a világ nem tartja felelősnek a császáriakat a Boszniában törtétekért, de az adó beküldésében való késlekedés sem lehet az oka a fegyverszünet felbontásának.⁴⁹

Még egy problémáról kell megemlékeznünk a frakcióharcok kapcsán. A boszniai pasa és Szinán nagyvezér kapcsolatára vonatkozó forrásaink ugyanis ellentmondásban vannak egymással. Istvánffy azt állítja, hogy Hasszánt lekötölte magának Szinán nagyvezér, s utasította a horvátországi betörésekre.⁵⁰ Ezzel szemben a török krónikások úgy tudják, hogy Szinán pasa ellensége volt a boszniai pasának, nem támogatta őt, ezért szenvedett vereséget Sziszeknél.⁵¹ Az ellentmondás feloldásában segítségünkre van az a passzus Kjátib Cselebinél, amely szerint Hasszán pasa „jó viszonyban volt a nagyvezérral (Szijávus pasa!) és Dervis agával, a szultáni társalkodóval.”⁵² Szinán budai pasa 1591. októberi leveléből is úgy értesülünk, hogy „az Bosznay Passának emböre vagon az Portán ki ügyét forgattya.”⁵³ Az elmondottak alapján a török forrásoknak kell hihetelnünk, hiszen Szinán nagyvezér valóban nem támogathatta egy másik frakció emberét, hatalomra kerülése voltaképpen a boszniai pasa pozícióját is veszélyeztette.

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a tizenöt éves háború, kitörésének okait illetően, nem különbözött lényegesen a korábbi török hadjáratoktól. A belső gazdasági-pénzügyi válság valamelyest siettette a háború kitörését, a Porta ugyanis az inflálódott pénzzel fizetett, elégedetlen zsoldosságot az ellenséges területen szerezhető zsákmánnyal akarta kárpótolni. A legveszélyesebb ellenfél kétségtelenül a Közép-Kelet—Európában dinasztikus eszközökkel előrenyomuló Habsburg dinasztia volt, ezért ellene indított háborút a Porta. A háborús párt, élén Szinán nagyvezérral, teljességgel fel akarta számolni a magyarországi kondominiumot. Ürügyként szolgált az évi adó késése, a sziszeki vereség. Mindezt Szinán nagyvezér úgy értelmezte, hogy a Habsburgok megsértették az 1547-től érvényben levő szerződést, így a királyi Magyarország ellenséges területté vált, amelyet szent háborúval (dzsihad) az iszlám birodalom részévé kell tenni.

46 Török történetírók III. 1566—1659. *Kjátib Cselebi* művét *Karácson Imre* fordította. (a továbbiakban — *Kjátib Cselebi*) Bp., 1916. 202. o.

47 *Bayerle, Gustav*: i. m. 182. o. az 1593 július 30-i levél

48 *Pecsevi*: i. m. 94—95. o.; *Kjátib Cselebi*: i. m. 203. o.

49 *Calendar of State Papers, Venetian IX*. 84. o. az 1593. július 24-i velencei követjelentés Isztambulból.

50 *Istvánffy*: i. m. 660—661. o.

51 *Pecsevi*: i. m. 91—92. o.; *Kjátib Cselebi*: i. m. 200., 202. o.

52 *Kjátib Cselebi*: i. m. 200. o.

53 *Bayerle, Gustav*: i. m. 125. o. az 1591. október 20-i levél

A továbbiakban azt a fontos kérdést vizsgáljuk, hogy milyen célkitűzésekkel indította meg a háborút Szinán pasa. A nagyvezér kétségtelenül döntő szerepére valamennyi forrásunk utal, Baranyai Decsi János pedig egyenesen „szináni háborúról” (bellum Sinanici) beszél.⁵⁴ Előre kell bocsátanunk, hogy a szináni tervek, a szináni stratégia csak a háború első két évében érvényesültek. Ezután részben a vazallus államok elpártolása, részben a nagyvezér leváltása (1596 áprilisában pedig halála) miatt az általa kitűzött hadicélok módosultak. Ennek megfelelően a szináni stratégiát csak az 1593—94-es évekre vonatkozóan vizsgáljuk a források, dokumentumok tükrében.

A Porta terveivel kapcsolatban először a már említett, valószínűleg 1592-ből származó török emlékiratra kell utalnunk. Ez a magyarországi állapotok bemutatása után azzal a tervvel foglalkozik, hogy miként lehetne „az oláh és moldvai vajdák és Erdély segítségével egészen meghódítani e gyönyörű országot, amelynek párja nincs”.⁵⁵ Az emlékirat alapján úgy tűnhet, hogy a Porta már Szinán nagyvezéréé előtt is tervbe vehette a magyarországi háborút, amelynek célja az ország megosztottságának felszámolása, a királyi Magyarország meghódítása.

Pecsevi leírása szerint Szinán pasa azt mondta, hogy „a hitetlenek Szulejmán szultán óta az iszlám néptől pofont nem kaptak, azért az iszlám határszélekre nagyon kinyújtották már a kezüket s azt ajánlotta, hogy ő szerdár lesz és az ellenségén bosszút áll.”⁵⁶ A nagyvezér tehát úgy ítélte meg a helyzetet, hogy a hosszú, 1568-tól fennálló békés időszak a török uralmat nem erősítette, hanem inkább gyengítette a hódoltságban. Hiába értelt a tanácskozáson Ferhád pasa és a seikh-ül-iszlám azzal, hogy a hadsereg kimerült a perzsa háborúban. A nagyvezér viszont azt javasolta a seikh-ül-iszlámnak, hogy megírandó történetébe vegye be azt is, hogy „padisáhunknak . . . egy másik szolgája (ti. a nagyvezér) a bécsi király ellen ment s miután országát feldúlta és elpusztította, a királyt láncra verte s kezeit megkötözve a padisah portájára küldötte.”⁵⁷ Félretéve a kétegyeket, amelyeket az ilyen irracionálisnak és megalapozatlannak tűnő tervek a kutatásban óhatatlanul is felkeltenek, vizsgáljuk meg közelebbről a kérdéses szövegrészt. A bécsi király országa kifejezés valószínűleg nem a királyi Magyarországot jelöli, mert ez török értelmezés szerint az iszlám birodalom része; mindössze annyi különbség mutatkozik közte és más, a birodalomba tartozó vilájet között, hogy az előbbit a szultán átengedte adófizetés fejében a bécsi királynak. E megállapításunkat látszik alátámasztani az is, hogy a bécsi király (Rudolf német-római császár) elfogását említi a szöveg. Ez viszont feltételezi előzőleg Prága elfoglalását, ahol az ellenséges uralkodó abban az időben székelt. A bécsi király országa kifejezés tehát nem annyira a királyi Magyarországra vonatkozott, hanem inkább az örökös tartományokra, centrumukban Béccsel és Prágával. E területek pusztítását vette tervbe tehát Szinán nagyvezér, valamint az ellenséges uralkodó elfogását. Pecsevi leírása alapján világosan kirajzolódik előttünk az indulatos, racionálisnak csak fentartásokkal mondható agy nagyvezér alakja és gondolkodásmódja.

Vizsgáljuk meg, hogy vajon más források alátámasztják-e Pecsevi szövegének fenti értelmezését. Először egy velencei követjelentést említenénk 1593 júliusából, amely szerint Szinán nagyvezér egy horvát származású ember véleményét kérte ki a magyarországi hadjárattal és Bécs ostromával kapcsolatban.⁵⁸ Egy

⁵⁴ Baranyai Decsi János: Magyar történelme. Kiadta Toldy Ferenc. Magyar történelmi emlékek. Második osztály. Írók. XVII. Pest, 1866. 4., 15. o.

⁵⁵ L. a 32. jegyzetet

⁵⁶ Pecsevi: i. m. 94. o.

⁵⁷ Uo. 95. o.

⁵⁸ Calendar of State Papers, Venetian. IX. 81—82. o. az 1593. július 23-i velencei követjelentés Isztambulból.

másik júliusi levelében a velencei követ arról számolt be, hogy Barton angol követnek a nagyvezér a következő kijelentést tette: „ez a háború nem Magyarországon fog befejeződni, hanem tovább terjed Bécsig és ő addig nem nyugszik, míg le nem rombolta Róma falait.”⁵⁹ Az idézett passzus első fele nyelvében alátámasztja forrásértelmezésünket Pecsevi szövegét illetően. A szöveg-rész második felének interpretálása már jóval nehezebb. Róma elfoglalása ugyanis aligha lehetett a nagyvezér célja egy olyan háborúban, amelyet a német-római császár ellen indított. Gondolhatunk egyrészt arra, hogy Szinán pasa hithű mohamedánként a török birodalom és az iszlám legfőbb ellenségét látta a pápában, mint a keresztény univerzalizmus képviselőjében, aki keresztes hadjáratokat, szent ligákat szervezett az oszmán birodalom ellen. Másrészt a pápaság a XVI. században egyre inkább függő helyzetbe került a világbirodalmat kiépítő Habsburgoktól, hegemonisztikus igényeik kényszerű kiszolgálójává vált.⁶⁰ Valószínűbb azonban az, hogy itt Szinán nagyvezér azt az általánosan ismert, s Mohamed prófétának tulajdonított hagyományt elevenítette fel, amely Róma elfoglalásáról szól.⁶¹ Ezt támasztja alá az is, hogy a nagyvezér közölte az angol követtel, ők az egész világot meghódíthatják.⁶² Róma falainak lerombolása tehát valóban nem lehetett reális célja a nagyvezérnek, viszont tükrözte a török birodalom irreálisan túlzó világhuralmi terveit, szoros összefüggésben a már említett iszlám világgállam elképzelésével. A szináni stratégiai terv szervező része lehetett viszont Bécs (és Prága) elfoglalása.

A továbbiakban olyan forrásrészleteket sorolunk fel, amelyek a már említettek kivül tudnak a Bécs vagy Prága ellen irányuló török tervekről. Bethlen Farkas szerint az erdélyi követnek azt mondta Szinán nagyvezér, hogy „ezekkel a csapatokkal, ezzel a felkészültséggel a német király városát, Bécsét és Prágát most ősszel beveszem.”⁶³ Baranyai Decsi említi, hogy a mohácsi mezőn táborozó nagyvezér úgy vázolta haditervét az erdélyi követ előtt, hogy a tél beállta előtt elfoglalja Veszprémet és Palotát, tavasszal pedig Bécs és Prága ellen indul és elfoglalja őket.⁶⁴ A két információ közül Baranyai Decsié lehet a későbbi időre utaló, amikor a nagyvezér már beláthatta, hogy abban az évben (1593) csak kisebb várak elfoglalására lesz ideje. A török hadvezetés egyébként terveit nem titkolta, így Rákóczi Zsigmond is megírhatta 1593 októberi levelében Pálffy Miklósnak, hogy „a török már a felségnek residentijára is aspirál.”⁶⁵ Rákóczi Zsigmond itt bizonyosan nem a Bécs, hanem a Prága elfoglalását célzó török tervekre utalhatott. Kakas István erdélyi követ Erzsébet angol királynőnek elmondta, hogy a török célja Magyarország és Szlavónia várainak, valamint magának Bécsnek az elfoglalása.⁶⁶ Rudolf császár II. Fülöphez írt, 1594. januári levelében is találkozunk azzal a gondolattal, hogy Bécs elfoglalását tűzte ki célul a török hadvezetés, közelebről Szinán pasa.⁶⁷ Baranyai Decsi szerint a nagy-

59 Uo. 83—84. o. az 1593. július 24-i jelentés

60 A pápa alárendelt helyzetére a Habsburgokkal szemben ld. *Koenigsberger*, H. G.—*Mosse*, George L.: *Europe in the Sixteenth Century*. London, 1972. 269. o.; VIII. Kelemen pápa törökellenes szervezőmunkájára l. *Kortepeter*, C. *Max*: i. m. 133. o.; *Vaughan*, *Dorothy M.*: i. m. 182. o.

61 EI II. vol. 127. o. a dar al-Islam címszó

62 *Calendar of State Papers, Venetian*. IX. 83—84. o.

63 *Wolfgangus de Belhien*: *Historia de Rebus Transsylvanicis*. (Editio Secunda) Tomus Tertius. Cibinii, 1783. 141 o. „me his copiis, hoc apparatu, Germani Regis urbem Viennam et Pragam hoc autumno expugnaturum”.

64 *Baranyai Decsi János*: i. m. 65. o. „certoque affirmet, antequam hyems eum ab opere revocet, duas se arces Vesprium et Palotam recepturum, appetente demum novo vere, Viennam ipsam, Pragamque nulla umquam in sermone Dei mentione, si is votis annuat, praehabita occupaturum”.

65 *Jedlicska Pál*: *Adatok erdéli báró Pálffy Miklós a győri hősnék életrajza és korához 1552—1600*. Eger, 1897. 485. o.

66 *Wolfgangus de Belhien*: i. m. 195. o. „ut non prius conquieturos se palam fateantur, quam excisis obviis quibusvis Scavorum Hungarorumque praesidiis, atque adeo capta ipsa Vienna, quam sibi veluti scopum ad victoriam proponunt.”; Szlavónia elfoglalásának tervére l. még *OL Magyar történelmi emlékek* (E 144) Erdődy Tamás bán 1598. augusztus 25-i levele: „expugnato Sissekio Scavoniam depredeatur”.

67 *Hatvani (Horváth) Mihály*: *Magyar történelmi okmánytár a brüsseli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból*. Magyar történelmi emlékek. Első osztály: okmánytárak. 3. kötet. 1553—1608. Pest, 1859. 55—56. o. „Sonder da Er seinen Intent und Anschlag nach die Haupt Statt unsers Erzhertzogthums Oesterreich Wien (welchen der Sinan Bassa zwar nit unpillicher das Thor zum Teutschland nennet) übergewaltigen und in seine Macht bekhomea möcht”.

vezér Győr bevétele (1594. szeptember 29.) után kijelentette, hogy Bécs ellen fog vonulni, amelyet hasonlóképpen feladnak majd védői.⁶⁸ A Győr feladása utáni időszakra vonatkozhat egy német nyelvű krónikának ama értesülése, miszerint Szinán nem csak Bécszet akarta Győrhöz hasonlóan elfoglalni, hanem Rudolf császárt is hatalmába akarta keríteni.⁶⁹ Utóbbi elképzelése, ahogy arra már Pecsevi értelmezésénél rámutattunk, Prága bevételét is megkövetelte volna. Naima véleménye szerint „semmiféle erő sem állíthatta volna meg a sereget, főleg a Győrnél aratott győzelem után, hogy elérje Bécszet, ha megfelelő lett volna a hadvezetés.”⁷⁰ A török krónikás Szinán-ellenes kritikája azon frakciók nézetét tükrözte, amelyek a nagyvezér eredeti tervei és ígéretése (Bécs és Prága elfoglalása stb.), valamint tényleges eredményei („csak” Győr bevétele) közt fennálló különbségre mutattak rá. Szinán pasa ellenfeleinek célja nyilvánvalóan a nagyvezér megbuktatása volt, ezért sikereit is lekicsinyítették. Istvánffy szerint az 1594-es hadjárat után „a szultán meg Szinán azzal hízelvek maguknak, hogy a császár — meghódítván Győr, Bécs elővéde — lelkében, erejében megtörik, s végszükségében inkább fog békét óhajtani, mint a háborút megújítani.” Ha mégsem kérne békét a császár — folytatja Istvánffy — akkor „Szinán újra kivonulna, s a Győrnél nem sokkal erősebb Bécszet is meghódítja.”⁷¹ Mindezek a forrásrészletek arról tanúskodnak, hogy a nagyvezér maximális célkitűzése Bécs, esetleg Prága elfoglalása lehetett.

A szináni stratégia minimális céljait illetően igen fontosnak tartjuk azt a kijelentést, amelyet a nagyvezér még 1593 júliusában tett az angol követ előtt. Eszerint „ha a császár úgy dönt, hogy *feladja valamennyi magyarországi birtokát*, akkor lehetségessé válik a békéről való tárgyalás.”⁷² Ha viszont ez nem történik meg, nem hajlandó békét kötni, hiába ajánlana fel a császár akár harminc adót is. A fenti idézet feltűnő módon összecseng az 1592-es emlékirat szövegével abban a vonatkozásban, hogy mindkettő szerint a török cél egész Magyarország megszerzése.

Az elmondottak alapján nagy bizonyossággal állíthatjuk, hogy a szináni stratégia tartalmazott egy minimális és egy maximális programot. A minimális programot Magyarország teljes megszerzése jelentette, akár fegyveres erővel, akár az arról való császári lemondás, azaz béke formájában. A maximális programot, hadicélt Bécs és Prága elfoglalása, valamint az örökös tartományok feladása jelentette volna, ha a császár nem hajlandó lemondani Magyarországról.

A továbbiakban azzal a problémával foglalkozunk, hogy a szináni stratégiai terv milyen fázisokban képzelte el a háború menetét, a stratégiai főcsapás mely területeket érintett volna és melyeket nem. Végezetül arra a kérdésre keresünk választ, hogy milyen hosszúra tervezte a nagyvezér a háborút.

E kérdések megválaszolásához be kell vonnunk a vizsgálatba további forrásokat is, így például Hasszán temesvári beglerbég levelét csesdi Báthori István országbíróhoz.⁷³ Mivel más forrásokból tudjuk, hogy más magyar főurak is kaptak hasonló tartalmú leveleket 1593 őszén, bizonyos fokú szkepszis indo-

⁶⁸ *Baranyai Decsi János*: i. m. 138. o. „aiunt Sinanum... Germanos conviciis affecisse, et ut Viennam ituri, eam quoque, ubi tempus esset, sibi traderent, cum ludibrio monuisse”.

⁶⁹ *Türkische und Ungarische Chronica* ... Nürnberg, 1663. 23. o. „wolte er Wien leichtlich, wie Raab erkaufft haben; dann ihne etliche Land ... zugesagt nicht allein die Stadt Wien, sondern auch die Kaiserl. Maieist. Rudolphium in seinen Gewalt zu liessen.”

⁷⁰ *Naima*: i. m. 35—36. o.

⁷¹ *Istvánffy*: i. m. 722. o.

⁷² *Calendar of State Papers, Venetian*. IX. 84. o.; l. még *Pray György*: *Historiae Regum Hungariae*. Pars III. Buda, 1801. 203. o. Szerinte a török „reliquam Hungariam subigere constituerat.”

⁷³ *Documente Privitoare la Istoria Ardealului, Moldovei si Tarii-Romanesti*. Volumul IV. Acte si Scrisori (1593—1595). Publicate de *Andrei Veress* (a továbbiakban: Veress, Andrei). Bucuresti, 1932 104—106. o. 60. sz.

kolt a levelekben írottak igazságtartalmát illetően.⁷⁴ E levelek célja — az iszlám előírta invitáció követelményeinek megfelelően — az elpártoltatás, a török oldalára állítás volt, ígéretekkel és fenyegetőzésekkel. Úgy véljük, hogy e körülmény ellenére kritikai elemzéssel a forrást felhasználhatjuk a török stratégiai célok vizsgálatánál.

Hasszán pasa lényegében — ahogy levelében ő is hivatkozott rá — az „őspéldát”, a „szulejmáni ajánlatot” elevenítette fel. Felajánlott egy bizonyos területet Báthorinak, ha az elpártol a császártól és „az hatalmas császár (ti. a szultán) fényes zászlaját” felveszi.⁷⁵ Fontos az a kitétel, hogy Báthorinak meg kell egyeznie a többi úrral, vármegyékkel, városokkal; de ha ezek szembeszegülnének vele, a török hajlandó fegyveres segítséget is adni. A Báthorinak felajánlott területtel kapcsolatban ezt írta a temesvári pasa: „meg szerzem Kassához, Szakmárhoz, Liptósághoz tartozó tartományoknak és vármegyéknek Nagy Szombaticig ez országnak vajdaságát.”⁷⁶ E hatalmas terület (Szatmártól Nagyszombatig) lényegében magába foglalta a Dunától északra és északkeletre elterülő vármegyéket, szinte az egész Felvidéket. Hasszán pasa az erdélyi példa és Szapolyai János felidézésével, valamint a vajdaság elnevezéssel azt is jelezte, hogy nem szuverén államról, hanem vazallus fejedelemségről lenne szó. Erre utal az is, hogy Báthorinak a török „szövetség” (vazallitás) vállalása mellett adót is kelle-ne fizetnie, évi 20 ezer tallért.⁷⁷

A temesvári vezér azt is kilátásba helyezte Báthorinak, hogy ez a vajdai cím öröklődni fog családjában. Azt is megígérte a török vezér, hogy ha a német birodalomtól valamely területet elfoglalna Báthori, azt is megkapja örökös joggal.⁷⁸

A török hadvezetés stratégiai terveivel kapcsolatban a levél a következő paszuszusát kell idéznünk: „Hogy ha pengig az Duna mellett való erősségeket el veszik, és az Nagyságtok országa és tartományotok hátra maradnak, és annakutánna kételességből kelletnék Nagyságodnak fejet hajtani... sem országtok... sem tartományotok... meg nem marad.”⁷⁹ E kijelentés rávilágít azokra a különbségekre, amelyek az észak-dunántúli és a felvidéki terület között török stratégiai szempontból ténylegesen léteztek. Az előbbi létfontosságú területnek minősült mindkét birodalom számára, mivel az észak-dunántúli, Dunamenti várak Bécset (Győr, Komárom stb.), illetve Budát (Esztergom, Fehérvár stb.) védték az ellenséges támadásokkal szemben. Ezenkívül a Duna alapvető fontosságú volt az élelmiszer- és hadianyag-utánpótlás biztosítása miatt. Ezzel szemben a Felvidék mindkét birodalom, de főként a török szempontjából másodlagos fontosságú terület volt.⁸⁰ E terület nem védett olyan alapvető fontosságú városokat, mint Buda vagy Bécs, legfeljebb a távolabb fekvő Erdélyi támadásában vagy biztosításában játszott szerepet. Ennek megfelelően felmerült annak lehetősége, hogy a Felvidéken egy vazallus fejedelemség jöjjön létre, Kassa központtal. E városról egyébként *kassai vajdaságnak* is nevezték, így szerepelt

74 *Jedlicska Pál*: i. m. 485. o. az 1593. október 2-i levél szerint a temesvári basa „néhány főúrnak a kassai kormányzóságot helyezi kilátásba.”; I. még *Baranyai Decsi János*: i. m. 46–47. o. „Scribat similiter ad ceteros Hungariae proceres et populos, certamque eis spem faciat, quicunque a Germanis ad Caesaris studia adduci se patientur... perinde ac Transylvanos suis legibus vitam acturos: ceteros vero omnes hostium loco futuros.” Gyakorlatilag két lehetőséget kínál fel a nagyvezér: vagy Erdélyhez hasonlóan vazallus lesz a vele határos császári terület, vagy pedig ellenséges területnek tekinti a Porta

75 *Veress, Andrei*: Documente... i. m. 105. o.

76 Uo. 105. o.

77 Uo. 105. o. „Nagyságod rendeljen az hatalmas császárnak esztendőről esztendőre ez meg nevezett országnak jóvedelméből húsz ezer tallért.”

78 Uo. 105. o. „fegyvereddel és szép szóddal valamit az Német birodalomtól meg hajthatsz és el vehetsz, azt is Nagyságodnak firul íra meg szerzem.”

79 Uo. 106. o.

80 L. a 7. jegyzetet

a felajánlott terület a Dobó Ferenchez írott török levélben is.⁸¹ A kassai főkapitányság lazább kötődését a királyi Magyarországhoz a XVII. századi erdélyi uralkodók használták fel ideiglenes hódításra. Ugyanitt jött létre Thököly Imre felvidéki vazallus fejedelemsége is; a török birodalom, Erdély és a királyi Magyarország nyugati része közti politikai vákuumban.⁸² A temesvári pasa által felajánlott területnek azonban Thököly is csak egy részét volt képes megszerezni.

A stratégiai fontosság meghatározta a hódítás időbeli, s ennél fogva térbeli fázisait is, hiszen a levél már idézett passzusa szerint előbb a Duna-menti erőseket akarta a török elfoglalni. Hasszán pasa, levelének még egy részletét idéznénk a színáni stratégiai elképzelésekkel kapcsolatban: „Nagyságod pedig azt ne gondolja, hogy míg Magyarorszában egy palánk tart, addig az Német Birodalomhoz kezdjen az Nagyságos Vezér, hanem mindeneket fegyver alá akar hajtani, és annakutánna kezd meg az Német birodalomban való erőseket is hajtani az hatalmas császár népe és fegyvere alá.”⁸³ A temesvári pasa levele alapján tehát a következő sorrendet feltételezhetnénk: először a Duna menti várakat (Győr, Komárom stb.) foglalják el, utána pedig a királyi Magyarország többi részének (Dél-Dunántúl, Felvidék, Horvátország) fontosabb várait veszik be. Végül pedig a német birodalom erősségei (Bécs, Prága) ellen indítanak támadást. E sorrendet azonban megkérdőjeleznénk, mivel tudjuk azt, hogy a nagyvezér tervbe vette Bécs (esetleg Prága) ostromát, s ennek közvetlenül a Duna menti magyar várak elfoglalása után kellett volna történnie. Súlyos hadászati hiba lett volna ugyanis a stratégiailag fontos észak-dunántúli terület elfoglalása után kevésbé fontos területek megszállására törekedni. Ráadásul a császári csapatok közben visszafoglalhatták volna a Duna menti várakat. Ezért úgy gondoljuk, hogy Szinán nagyvezér először valóban az észak-dunántúli várakat akarta elfoglalni, ahogy ezt a temesvári pasa levelében említette is. Utána viszont az örökös tartományokba vonult volna, hogy Bécs ostromával a királyi Magyarországról való lemondásra kényszerítse Rudolf császárt. A temesvári pasa levelének az az állítása, hogy a nagyvezér addig nem vonul a német birodalom ellen, amíg Magyarország teljesen meg nem hódol, nem tükrözi teljesen hűen a színáni tervet. A török elképzelés az lehetett, hogy a főcsapás irányába nem eső területeket békés eszközökkel behódoltassák. Az ajánlat el nem fogadása esetén viszont háborúval, pusztítással fenyegetőztek a török vezérek. Elfogadhatónak tartjuk viszont az idézett passzus alapgondolatát; ti. hogy Magyarország egészét akarta meghódítani a nagyvezér. A színáni ajánlat elfogadása esetén eltérő státust kapott volna a fegyverrel meghódított Észak-Dunántúl és a behódoló Felvidék. Az előbbi tartományként az iszlám birodalom szerves része lett volna, míg az utóbbi vazallus államként kapcsolódott volna a török birodalomhoz. A felvidéki vajdaság a vazallus fejedelemségek azon csoportjába tartozott volna, amelyek a birodalom északi részén helyezkedtek el, s elkerültek a teljes beolvasztást.⁸⁴

Még egy adatot tudunk felhozni emellett, hogy a nagyvezér minimális célja valóban Magyarország egészének meghódítása volt. Az 1593-as hadjárat után Pálffy Miklós és Mehemed budai pasa között levélváltásra került sor. 1594 februári válaszában Pálffy mintegy megismételte a török vezér (Szinán fia) feltételeit. Eszerint „hogya a mi kegyelmes császárunknak igazán kedve vagon a

81 Takáts Sándor: Rajzok a török világból. IV. k. A török hódoltság korából. Bp., 1928. 290. o.; *Uő.*: Régi magyar kapitányok és generálisok. Genius kiadás. Bp., é. n. 388. o. Hasszán pasa azt írta Dobó Ferencnek, hogy „Báthory Istvánnak adjuk a cseh királyságot, kit könnyen véghezviszünk, és Nagyságodnak adjuk a kassai vajdaságot.”; vö. még a 74. jegyzettel.

82 Benczédi László: A Thököly-felkelés társadalmi és politikai alapjai. Valóság 1979/5. 17. o.

83 Veress, Andrei: Documente ... i. m. 106. o.

84 L. a 7. jegyzetet

békességre először illik hogy a magyaroktól kezét elvonja.”⁸⁵ Majd a következő alternatív lehetőségeket említette a budai pasa levelében, amelyet Pálffy is idézett: „vagy... az, hogy azoknak (ti. a magyaroknak) országát a kezükből kivesszük, vagy az hogy közöttök egy királyt választanak, hogy mint Erdélyország, azok is a császár rabjai lesznek.”⁸⁶ Az első lehetőség vagy arra utal, hogy a törökkel szemben harciasan fellépő magyar urakat a császári udvar megfélemezi, befolyásukat felszámolja; vagy pedig arra, hogy harc nélkül átadják az országot a töröknek. A másik lehetőség egy Erdélyhez hasonló vazallus államalakulat lenne. Mehemed javaslata alapján úgy tűnik, hogy 1594 elején még nem volt teljesen tisztázott a királyi Magyarország státusának kérdése, még fennállt egy vazallus állam létrejöttének elvi lehetősége. Fontos azonban az a körülmény, hogy a török feltétel az volt: a magyarok maguk közül válasszanak egy fejedelmet, s ne a Habsburg-házból.

Végül az első lehetőség vált valóra, mivel fegyveres hódításra volt szükség. 1594-ben, Győr elfoglalása után, határ menti beglerbégséget hozott létre a meghódított területen Szinán nagyvezér.⁸⁷ Új vilájet szervezésére utal az a körülmény is, hogy a nagyvezér nem engedte meg a portyázást Győr ostroma alatt azzal az indoklással, hogy „ha ezt az országot feldúljuk, mi hasznunk lesz aztán belőle, ha meghódítjuk?”⁸⁸ Szinán intézkedései arra vallanak, hogy tartós hódításra számított, iszlám tartománnyá akarta szervezni az elfoglalt észak-dunántúli területet. Még egy kijelentését idézhetjük ezzel kapcsolatban: „Egy országot csak a másik ország romjain lehet felépíteni.”⁸⁹ E szemlélet jegyében engedte meg a nagyvezér a budai vilájetben a rablásokat, amit viszont szigorúan tiltott az újonnan elfoglalt területen.

A szináni stratégiával kapcsolatos utolsó probléma a háború időtartama. Biztosan állíthatjuk azt, hogy a nagyvezér nem akart egy újabb hosszú háborút, hiszen a perzsa háború már éppen eléggé kimerítette mind a hadsereget, mind pedig a kincstárat. A török háborúk időtartamával kapcsolatban Sir Paul Rycaut a XVII. században a következő megjegyzést tette: „A törökök között régi szokás és elv volt, ... hogy sohasem folytatták a háborút *három évnél* tovább, amely idő alatt mindig jelentős mértékben előrenyomultak, és addig nem kötöttek békét szomszédaikkal, amíg győzelmeik és szerzeményeik nem fedezték a kiadásokat.”⁹⁰ Ez az időbeli, s ennek megfelelő térbeli limitáció jelezte az expanzió gazdasági korlátait, amelyet a birodalom csak kényszerűségből lépett át, mivel egy-egy hosszabb háború gazdasági-társadalmi válságokat eredményezett.

Rycaut megfigyelése a három év időtartamot meg nem haladó háborúról bizonyosan helytálló, de nem a XVII., hanem inkább a XVI. századra és az azt megelőző időszakra vonatkoztatva. Az első kivétel e szabályszerűség alól a már említett, a tizenöt éves háborút közvetlenül megelőző perzsa háború volt.

Itt kell megemlítenünk egy lehetséges analógiát, amely véleményünk szerint több szempontból is indokoltnak mondható. Szulejmán szultán 1566-os hadjáratának céljaival kapcsolatban azt írta Forgách Ferenc, hogy a szultán „három évre tervezett hadjáratot indított, hogy Sziget megvívása után Bécsset, Ausztria fővárosát és egész Németország bástyáját hatalma alá kényszerítse.”⁹¹ Egy másik helyen pedig ezt olvashatjuk nála: „Szulejmán mindezt (ti. Szigetvár és

85 Jedlicska Pál: i. m. 500. o. 1594. február 18-i levél

86 Uo.

87 Peczevi: i. m. 111., 116. o.; *Kjátib Cselebi*: i. m. 230 o.

88 Peczevi: i. m. 113. o.; *Kjátib Cselebi*: i. m. 233. o.

89 Uo.

90 Rycaut megfigyelését idézi Stavrianos, L. S.: *The Balkans since 1453*. New York, 1961. 121. o.

91 *Forgách Ferenc*: Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsége alatt. Kiadva: Humanista történetírók. Magyar remekírók sorozat. Fordította Borzák István. Bp., 1977. 881. o.

Gyula elfoglalását) csak a hadjárat bevezetésének szánta, mert azt tervezte, hogy a telet Budán tölti, és a következő évben nemcsak *Magyarország fennmaradó részét*, hanem *Bécset* is meghódítja egész Ausztriával együtt.⁹²

Szulejmán stratégiai céljait illetően a szakirodalomban is ellentmondó nézetekkel találkozunk.⁹³ Nem lehet e tanulmány feladata, hogy azt a nehéz és egyértelműen aligha tisztázható kérdést megválaszolja, hogy milyen célkitűzésekkel indította el a szultán 1566-os hadjáratát. Rá kell mutatnunk viszont bizonyos hasonlóságokra Szulejmán 1566-os és Szinán 1593—94-es háborúi között. Ha elfogadjuk Forgách információit, a szultán maximálisan három évre tervezte magyarországi hadjáratát. Az első évet Szigetvár és Gyula megvételeire fordította, a másodikban foglalta volna el „Magyarország fennmaradó részét”. Véleményünk szerint az utóbbi kifejezésen a Bécset védelmező észak-dunántúli várakat kell értenünk. Ugyancsak a második évre maradt volna Bécs ostroma is. Lehetséges viszont, hogy Szulejmán számolt a nehézségekkel, s azzal, hogy Bécs ostroma és elfoglalása a harmadik évre marad. Halála miatt csak az első év feladatait tudta megvalósítani.

Szinán nagyvezér, mint láttuk, 1593-ban még Bécs elfoglalására gondolt, később 1594-re halasztotta tervét és megelégedett két kisebb vár bevételével. Azonban 1594-ben is csak Tatát és Gyórt sikerült bevennie, Komárom ostroma sikertelenül végződött. Így „Magyarország fennmaradó részét” sem sikerült teljesen meghódítani, Bécs ostromának terve a harmadik évre tolódtott át.

Hasonló vonás a két háború között a teletetés gondolatának felmerülése is. Amint láttuk, Szulejmán 1566-ban Budán akart telelni. 1600-ban pedig a pasák rá hivatkozva javasolták Ibrahim nagyvezérnek, hogy töltsen a telet Magyarországon, mivel már Szulejmán is megmondta, hogy magyar földön csakis ott telelve lehet nagy dolgokat elérni.⁹⁴ A magyarországi telelés célja voltaképpen a nagy távolságból eredő hátrányok (az ún. akciórádiusz) leküzdése volt. Ennek következetes megvalósítása lehetővé tette a hadjárat időtartamának meghosszabbítását (korábban kezdődött a hadjárat), s az akciórádiusz kiterjesztésének lehetőségét kínálta. Ezt a célt szolgálta a tizenöt éves háborúban a hadjárat idő kitolása is Kászim napjáig, illetve azon is túl.⁹⁵ Úgy véljük, hogy Szulejmán szultán felismerését (a telettetést illetően) a tizenöt éves háború török vezérei, így Szinán pasa is, igyekeztek több-kevesebb sikerrel kamatoztatni.

Véleményünk szerint Szinán nagyvezér 1593—94-es háborúja mind terveit, mind megvalósításának eszközeit, mind pedig a tervezett időtartamot illetően Szulejmán szultán 1566-os hadjáratának szerves folytatása. Mindketten célul tűzték ki Bécs elfoglalását, hogy ezáltal biztosítani tudják Magyarország teljes meghódítását. A telettetéssel az oszmán sereg akciórádiuszát igyekeztek kitolni Bécs irányába. Szulejmánhoz hasonlóan, aki tervében számolt is vele, a nagyvezér is arra kényszerült, hogy a hódítást három fázisban, azaz három év alatt kísérelje meg.

Összefoglalóan azt mondhatjuk el Szinán nagyvezér terveiről, hogy fő célkitűzése a királyi Magyarország teljes meghódítása volt. E cél megvalósítása érdekében szükségesnek látszott a Habsburg uralkodó Magyarországon kívüli

92 Uo. 952—953. o.

93 Az 1566-os hadjárat célkitűzéseire ld. *Káldy-Nagy Gyula*: Szulejmán. Bp., 1974. 211., 213. o.; *Sugár István*: Szigetvár és viadala. Bp., 1976. 141—146. o.; *Gökbülgün, Tanyib*: Nagy Szolimán 1566. évi Szigetvár elleni hadjáratának előzményei. Kiadva: Szigetvári Emlékkönyv. Bp., 1966. 53—60. o.

94 *Óváry Lépót*: i. m. 255. o. az 1600. november 13-i jelentés

95 *Szakály Ferenc*: Magyar adóztatás ... i. m. 149—150. o.; *Tóth Sándor László*: Török stratégia a tizenöt éves háborúban 1593—1606. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Historica. Tom. LXIX. 1981. 30—31. o.

tartományainak pusztítása, illetve kulcsfontosságú várainak (elsősorban Bécs) elfoglalása. Ez utóbbi, maximális program realizálása lehetővé, sőt szükségessé tette a nagyvezér számára, hogy a stratégiai főcsapás irányából kieső területek (pl. a Felvidék) számára vazallusi státust helyezzen kilátásba önkéntes meghódolás esetén. A színáni tervek megvalósulása esetén Magyarország három részre tagoltsága valószínűleg megmaradt volna; csak a két vazallus állam az ország északi (Felvidék) és keleti (Erdély) részén helyezkedett volna el, s az ország túlnyomó részét a vilájetekből álló iszlám terület foglalta volna el.

Шандор Ласло Том

ПЛАНЫ ВЕЛИКОГО ВИЗИРЯ СИНАНА В 1593—1594 ГГ.

Резюме

Автор рассматривает правовое положение королевства Венгрии в первую очередь с точки зрения исламского государственного права. Порта считала ежегодно уплачиваемое «данение» в 30 тысяч флоринов символом того, что Габсбурги владеют западной и северной частями Венгрии в качестве вассалов. Так как стратегически важные области находились также в подчинении Габсбургов, и династию, претендовавшую на мировое господство, Порта считала своим главным противником, этот вассальный статус (дар-аль-ахд) был временным и непрочным. Целью Порты был превратить королевство Венгрию — аналогично центральным областям, находившимся уже под властью турок, — в часть исламской империи, (дар-аль-Ислам). Это стремление играло важную роль и в развязывании пятнадцатилетней войны. Наряду с этим к войне стимулировал и внутренний кризис; наемники (янычары, спахи Порты), бунтовавшие из-за инфляции и невыплаты им жалованья, что было вызвано «революцией цен». Предлогом для начала войны послужило запаздывание годовой дани, а также уничтожение разбойничьего войска боснийского паши у Сисека (22 июня 1593 года).

Возглавлявший воинственную фракцию великий визирь Синан вынашивал замыслы о захвате всей Венгрии — как минимальной цели. Однако он считал необходимым и занятие Вены и Праги (максимальная программа), в случае, если император Рудольф не выразит согласия отказаться от королевства Венгрии. Важную северную задунайскую область великий визирь хотел присоединить к турецкой империи как пограничное беглербейство, в то время как Верхней Венгрии он готов был предоставить статус вассала, если она отступится от союза с германским императором. Причина такого различного подхода заключалась в том, что Верхняя Венгрия, как и Трансильвания, выпала из направления стратегического главного удара, подготовившегося в соответствии с захватническими стремлениями турок. Планы великого визиря Синана как по временному диапазону (концепция трехлетней войны), так и по способу их осуществления (зимовка в Венгрии или вблизи её), а также и в аспекте подлежащей захвату территории представлял собой продолжение завоевательных замыслов султана Сулеймана, связанных с кампанией 1566 года.

Sándor László Tóth

DIE PLÄNE VON GROSSVEZIR SINAN ZWISCHEN 1593 UND 1594

Resumee

Der Verfasser beschreibt die Lage Ungarns zuerst von dem Standpunkt des Islamischen Staatsrechtes aus. Die Pforte betrachtete die jährliche Gabe von dreißigtausend Dukaten als ein Symbol dafür, dass die Habsburger die westlichen und nördlichen Landesteile als Vasallen beherrschten. Da auch die strategisch wichtigen Gebiete unter der Oberherrlichkeit der Habsburger standen und die Pforte in der Weltmacht anstrebenden Dynastie ihren Hauptfeind sah, war dieser Vasallenstatus (dār al-'ahd) vorübergehend und unsicher. Wie im Falle des bereits unter türkischer Herrschaft stehenden, mittleren Teiles, das Ziel der Pforte war auch das ungarische

Königreich an das Islamische Reich (dār al-Islām) anzuschliessen. Auch diese Bestrebungen trugen zu dem Ausbruch des 15jährigen Krieges wesentlich bei. Ausserdem bereitete den Krieg auch die Binnenwirtschaftskrise vor: die von der „Preisexplosion“ verursachte Inflation und die wegen Nichtbezahlung revoltierender Söldner (Die Janitscharen und die Spahis der Pforte). Als Anlass den Krieg zu entfesseln dienten die Verspätung der Jahressteuer und die Vernichtung der Raubscharen des bosnischen Paschas bei Sziszek (den 2. Juni 1593).

Der Haupt der Kriegsfraktion, Grossvezir Sinan setzte es sich zum Mindestziele, das ganze Ungarn zu verschaffen. Er hielt es jedoch notwendig, auch Wien und Prag zu besetzen (Höchstziel), wäre Kaiser Rudolph ungeneigt, auf das ungarische Königreich zu verzichten. Der Grossvezir wollte die wichtigen, transdanubischen Gebiete im Norden als Grenzländer des Begler Begtums an das Reich anschliessen, während er bereit war, Ober-Ungarn den Vasallenstatus zu gewähren, fielen es von dem deutschen Kaiser ab. Der Grund für den Unterschied war, dass Ober-Ungarn, wie Transylvanien, ausser der türkischen Eroberungspolitik sowie der strategischen Richtung des Hauptschlages lag. Von den Gesichtspunkten der Zeit (die Konzeption des dreijährigen Krieges), der Durchführung (Überwinterung in Ungarn oder in den Nachbarländern) und der zu besetzenden Gebiete setzten die Pläne von Grossvezir Sinan die Vorstellungen von Sultan Suleiman über den Feldzug im Jahre 1566 fort.